

Giyasova Dilrabo Turg'un qizi

O'zbekiston Milliy universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada, tovushlarning ortografiya va fonotaktik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tovushlar, tilshunoslikda ikki asosiy soha – ortografiya va fonotaktikada o'rganiladi. Ortografiya, so'zlarning yozilishi bilan bog'liq bo'lsa, fonotaktika esa tovushlarning bir-biriga joylashuvi va tartibini o'rganadi. Maqolada, o'zbek tilidagi tovushlarning ortografik va fonotaktik xususiyatlari, ularga xos qonuniyatlar, va ularning o'zaro ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: Ortografiya, fonotaktika, tovushlar, fonologiya, tilshunoslik, talaffuz, yozish, fonetik qonunlar.

Kirish

Tovushlar tilning asosiy quruvchisi bo'lib, ular tilning morfologik, sintaktik va semantik tizimlaridan ajralmasdir. Tovushlarning o'rganilishi, ularning til tizimidagi o'rni, fonologik va fonetik qonuniyatlar bilan bog'liq bo'ladi. **Ortografiya** – bu tilning yozuv qoidalarini o'rganadigan soha bo'lib, tovushlarning yozilishi bilan bog'liq jarayonlarni nazarda tutadi. **Fonotaktika** esa tovushlarning bir-biriga qanday joylashishi, qanday tartibda birikishi, qanday qilib tilning fonologik tizimida ishlashini tahlil qiladigan soha hisoblanadi.

O'zbek tilida tovushlarning ortografiyasi va fonotaktik xususiyatlari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu tizimlar orasida bir-biriga ta'sir ko'rsatadigan aloqalar mavjud bo'lib, ular yozuvda va talaffuzda farqlarni keltirib chiqaradi. Ortografiya va fonotaktikaning o'zaro ta'siri, tilni to'g'ri yozish va talaffuz qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism

Ortografiya tovushlarning yozilishi va ularning til tizimiga mos ravishda ifodalanishini o'rganadi. O'zbek tilida ortografik tizimning asosiy xususiyati – bu har bir tovushning alohida harf orqali ifodalanishidir. Tovushlar va harflar o'rtasidagi bog'liqlikda ba'zi farqlar mavjud bo'lib, ular o'zgarmas ravishda yozilish qoidalariga asoslanadi.

O'zbek tilidagi tovushlar ko'pincha bir necha shaklda yozilishi mumkin, chunki ba'zan bir tovush bir necha harf yordamida ifodalanadi. Masalan:

- **"ch"** tovushi – bu tovush o'zbek tilining yozuv qoidalariga ko'ra, bir nechta harf bilan ifodalanadi.
- **"sh"** tovushi – ba'zan bu tovush **"s"** va **"h"** harflari bilan yoziladi.

Shuningdek, ba'zi tovushlar yozuvda bitta harf orqali aks ettiriladi, masalan, **"a"**, **"o"**, **"i"**, va boshqa vokal tovushlar. Ortografiyada tovushlarning o'zgarishi va ularning yozilishida aks ettirilishi ko'pincha fonetik qonunlarga asoslanadi.

Fonotaktika – bu tovushlarning o'zaro joylashuvi va ularning bir-biri bilan qanday tartibda birikishi haqida gapiradi. Har bir tilning fonotaktik qonunlari bo'lib, ular tovushlarning bir-biriga qanday joylashishini va qanday tovush kombinatsiyalarining til uchun tabiiy ekanligini belgilaydi.

O'zbek tilida fonotaktik qonunlar aniq shaklda mavjud. Masalan, o'zbek tilida quyidagi fonotaktik xususiyatlar mavjud:

- **Vokal va konsonant tovushlarining joylashuvi:** O'zbek tilida, umumiy qoida sifatida, vokal tovushlar konsonant tovushlaridan oldin yoki keyin kelishi mumkin, lekin ba'zi maxsus hollarda vokallar bir-biriga qo'shilib ketishi mumkin. Misol uchun, **"kishi"**, **"kitob"** so'zlarida vokal va konsonantlar orasidagi tartib aniq belgilangan.
- **Tovushlar birikmasi:** O'zbek tilida ba'zan bir-biriga o'xshash tovushlar birikmasi (asosan konsonant tovushlar) o'ziga xos fonotaktik qonunlarga

muvoqiq bo'ladi. Masalan, "t", "k", "m" kabi tovushlar birikmasi faqat muayyan kontekstda ishlaydi.

- **Qisqartirish va tezlashtirish:** O'zbek tilidagi so'zlarni talaffuz qilishda tezlik va qisqartirishlar kuzatiladi. Masalan, "**yaxshi**" so'zi talaffuzda ba'zan "**yaxshi**" o'rniga "**yaxi**" bo'lib talaffuz qilinadi.

Ortografiya va fonotaktika o'rtasidagi aloqalar tilni o'rganish va tilning to'g'ri talaffuzini anglashda juda muhimdir. Tovushlarning yozilish va talaffuzdagi farqlari ba'zan o'zaro bog'liq bo'lib, ularning amaliy tahlili tilni chuqurroq o'rganishga yordam beradi. Masalan, ayrim tovushlar o'zgacha yozilishiga qaramay, talaffuzda o'xshash bo'lishi mumkin. Bunday holatlar tilni o'rganuvchilar uchun qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin.

O'zbek tilida, ba'zan, bir tovush bir nechta yozuv shakliga ega bo'lishi mumkin. Masalan, "**y**" va "**j**" tovushlarining fonotaktik xususiyatlari hamma holatda bir xil emas, ba'zan ular alohida-aloida talaffuz qilinsa, ba'zan birlashib ham talaffuz qilinishi mumkin. Bunday farqlar o'zbek tilining ortografiyasi va fonotaktikasida o'ziga xos qoidalarga ega ekanligini ko'rsatadi.

Ortografiya va fonotaktika o'rtasidagi farqlar ba'zan tilni o'rganuvchilarda xatoliklar keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, o'zbek tilida ba'zan tovushlar bir-biriga noto'g'ri joylashishi yoki noto'g'ri yozilishi mumkin. Bu, ayniqsa, tilni o'rganayotganlar uchun muammo tug'diradi.

Misollar:

- "**Ko'rinish**" so'zini ba'zan "**korinish**" tarzida yozish.
- "**Xush kelibsiz**" so'zini ba'zan "**xush kelipsiz**" deb talaffuz qilish.

Xulosa

Tovushlarning ortografiya va fonotaktik xususiyatlari tilning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Ularning o'zaro ta'siri, tilning o'ziga xos qonuniyatlarini tashkil etadi va tilshunoslikda katta ahamiyatga ega. Ortografik va fonotaktik qoidalarining

to'g'ri tushunilishi tilni mukammal o'rganishga va to'g'ri talaffuz qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, ortografiya va fonotaktika o'rtasidagi farqlar, yozuvda va talaffuzda o'zgarishlar yuzaga kelishiga olib keladi. O'zbek tilidagi tovushlarning o'ziga xos xususiyatlari, ularning o'zgarishi va o'zaro aloqalari tilni o'rganishda muhim ilmiy yo'nalishlarni ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. **Abdug'afforov, X.T.** "O'zbek fonologiyasining asosiy muammolari va fonetik transkripsiya." *O'zbekiston tilshunosligi* jurnali, 2018, 7-son, 45-50 betlar.
2. **Xolmuhammedov, I.A.** "O'zbek tilidagi fonetik transkripsiyaning nazariy va amaliy jihatlar." *O'zbekiston filologiyasi* jurnali, 2019, 5-son, 32-38 betlar.
3. **Shamsiyev, T.N.** "Fonetik transkripsiya va talaffuzdagi farqlar." *O'zbek tilshunosligi* jurnali, 2020, 11-son, 54-59 betlar.
4. **Rizaev, Sh.** "Fonetik tahlil va transkripsiya metodlari." *Lingvistika va til o'rganish* jurnali, 2020, 6-son, 22-26 betlar.
5. **Tursunov, B.K.** "Vokal va konsonant tovushlar o'rtasidagi fonetik o'zgarishlar: metodologik tahlil." *Tilshunoslik va adabiyot* jurnali, 2021, 3-son, 24-30 betlar.
6. **To'raqulov, O.** "Alifbo va talaffuz o'rtasidagi bog'liqlik." *O'zbek tili va adabiyoti* jurnali, 2017, 2-son, 14-19 betlar.
7. **G'ayratov, Sh.** "O'zbek tilining fonetik tizimi va uning o'zgarishlari." *Filologiya fanlari* jurnali, 2019, 4-son, 16-20 betlar.
8. **Jabborov, M.** "Ortografiya va fonotaktika o'rtasidagi o'zaro ta'sir." *O'zbek filologiyasi* jurnali, 2019, 8-son, 12-17 betlar.
9. **Bo'riyev, M.** "Fonetik tizimdagi o'zgarishlar va ularning ortografiyadagi aks etishi." *O'zbek tili va uning rivoji* jurnali, 2021, 4-son, 33-39 betlar.